

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 975-1003

Geliş Tarihi:06.12.2025 Kabul Tarihi:27.02.2026

Yayın: 2026 Yayın Tarihi: 31.05.2026

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.1837365>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

ORTA ÇAĞ İRAN'I VE SELÇUKLULAR: KÜLTÜREL VE TARİHSEL ETKİLEŞİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU*

Öz

Bu makale, İran kültürü ile entelektüel ve idari geleneklerinin Selçuklu imparatorluğuna olan derin entegrasyonunu inceleyerek bir Türk hanedanının Fars medeniyet modelini nasıl somutlaştırıp yaygınlaştırdığını vurgulamayı amaçlamaktadır. Selçuklular hem İslam öncesi hem de İslam dönemindeki İran kavramlarından, özellikle de Sasani ve Abbasi mirasından gelen kavramlardan yararlanarak yönetim, edebiyat ve elit söylem dilini Farsça olarak benimsemiştir. Selçuklular, sadece fetih yapmakla kalmamış, aynı zamanda mimari, eğitim ve siyasi ideoloji yoluyla Fars kavramlarını aktif olarak desteklemiştir. Alimler, vezirler ve saray görevlileri tarafından sürdürülen İrânşehr dünya görüşü, imparatorluk politikalarını ve sanatsal üretimi şekillendirerek Fars estetiği ve değerlerini imparatorluğun kimliğine yerleştirmiştir. Türk askeri liderliği baskın olmaya devam ederken Fars kültür otoritesi ideolojik ve kurumsal temeli sağlamıştır. İran ve Anadolu'da görülebilen bu kültürlerarası sentez, sonra gelen İslam imparatorluklarını etkileyen kalıcı bir miras meydana getirdi. Sosyolojik ve antropolojik bir bakış açısıyla Selçuklu dönemi, Fars mirasının Türk-İslam imparatorluk bağlamında korunup yeniden şekillendirildiği, kültürel müzakerenin önemli bir dönemi olarak ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kültürel Alışveriş, Fars Kültürü, Anadolu, Selçuklu İmparatorluğu.

Medieval Iran and the Seljuks: A Study of Cultural and Historical Interactions

Abstract

This article explores the profound integration of Persian cultural, intellectual, and administrative traditions within the Seljuk Empire, highlighting how a Turkic dynasty came to embody and extend the Persianate civilizational model. Drawing on pre-Islamic and Islamic Iranian concepts, particularly those rooted in the Sassanid and Abbasid legacies, the

* Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, erkanbedirhanoglu1980@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8980-6267>, Türkiye, Muş.

Seljuks adopted Persian as the language of governance, literature, and elite discourse. Far from being mere conquerors, the Seljuks actively promoted Persian norms through architecture, education, and political ideology. The Iranshahr worldview, sustained by scholars, viziers, and court officials, shaped imperial policies and artistic production, embedding Persian aesthetics and values in the empire's identity. While Turkic military leadership remained dominant, Persian cultural authority provided the ideological and institutional foundation. This cross-cultural synthesis, visible across Iran and Anatolia, produced a lasting legacy that influenced subsequent Islamic empires. Through a sociological and anthropological lens, the Seljuk period emerged as a pivotal era of cultural negotiation, where Persian heritage was preserved and reshaped within a Turkic-Islamic imperial context.

Keywords: Heritage, Cultural Exchange, Persian Culture, Anatolia, Seljuk Empire.

Giriş

Göçebe Türk boylarından gelen Selçuklular, doğu İslam dünyasında önemli bir varlık oluşturdular. Orta Asya'da başlayan yolculukları İran'a doğru genişledi ve nihayetinde başkentleri İsfahan'a yerleşerek Doğu Anadolu'nun fethine yol açtı. 1040 yılında Gazneli Hanedanlığı'nı kesin bir yenilgiye uğrattıktan ve Irak'taki Büveyhîler Hanedanlığı'nı dağıttıktan sonra, 1055 yılında Abbasi Halifeliği'nin koruyucusu rolünü üstlendiler. Yarım yüzyıl içinde tüm İran, Irak ve Anadolu'nun önemli bir bölümünü kapsayan bir imparatorluk kurdular (Cavendish, 2006, ss. 364-370). 11. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Selçuklu ülkesi, her biri hanedanın farklı kolları tarafından yönetilen farklı bölgelere bölünmüştür. Büyük Selçuklular olarak bilinen ana kol, İran üzerindeki otoritesini korumuştur. Onların yönetimi altında İran, kültürel büyüme, maddi refah ve mimari ile sanatta önemli ilerlemelerin kaydedildiği parlak bir çağ yaşamıştır (Bosworth, 2007, ss. 280-290). Selçuklular mevcut Fars-İslam geleneklerini desteklemiş ve benimsemiştir. Selçuklu sanatı özellikle Fars, İslami Asya-Türk unsurlarının eşsiz birleşimiyle tanınmaktadır. İran sanatı da İslam dünyasında önemli ölçüde tanınmıştır. İran'ın doğusunda yer alan Horasan'da XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bronz ya da pirinç eşyaları gümüş, bakır ve altın gibi değerli metallerle kakma sanatı öne çıkmaya başlamıştır. Selçuklular aynı zamanda mimarinin de büyük hamileriydi ve topraklarında eşi benzeri görülmemiş sayıda medrese inşa edilmesine öncülük ettiler. 1063'ten

1092'ye kadar hüküm süren ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından Sünni eğitimi teşvik etmek amacıyla Bağdat'ta kurulan Nizâmiye Medresesi bunun önemli bir örneğidir. Mimari tasarımı, dört tonozlu salon içeren dört eyvanlı, dört sünni mezhebi temsil eden plan, İslami dönemde yaygın bir özellik haline gelmiştir (Petersen, 2002, ss. 135–140).

Bu dönemde, Sultan Sencer'in önde gelen türbesi ve mezar yapıları özellikle önemli olmak üzere, oldukça ünlü ve etkili Selçuklu anıtlarının yaratılmasına tanık olunmuştur. 1055'te Bağdat'ı fethetmelerinin ardından Selçuklu hanedanı Irak, İran ve Suriye de dahil Batı Asya'nın büyük bölümünde kontrolü ele geçirmiştir. 1071'de Bizans kuvvetlerine karşı Malazgirt'te kazandıkları zafer, Anadolu'nun fethine ve ardından Türklerin yerleşmesine yol açan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Selçukluların Rum Selçukluları olarak bilinen bir kolu (Lange&Mecit, 2011-2012, ss.9) 1078 ile 1081 yılları arasında kuzeybatı Anadolu'daki İznik şehrinde egemenliklerini kurmuştur. Bu isim, yeni elde ettikleri toprakların Roma-Bizans tarihine atıfta bulunuyordu. Doğudaki kısa süreli Arap etkisi bir yana bırakılırsa, Anadolu'nun büyük ölçüde İslam'la tanışmamış olması, Selçukluları bu topraklarda İslam mimarisi ve sanatını geliştirmede öncü kılmıştır. İran Büyük Selçuklularının halefleri olan Rum sultanları Fars-İslam geleneklerini benimsemişlerdir. 771'den beri aktif olan sürekli ve önemli İslami inşaat alanlarından biri, İsfahan'ın Cuma Camii'dir (Petersen, 2002, ss. 135–140; Schroeder, 1977, ss. 986–988).

Yakın doğuda altı bin yıl öncesine dayanan örgütlü kent yaşamının kalıntılarıyla İran, insanlık tarihinin en eski uygarlıkları arasında yer almaktadır. İran'da tarih boyunca çok sayıda siyasi ve kültürel canlanma yaşanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, 11. yüzyıl Selçukluların yükselişine ve Fars idari ve kültürel sistemlerini benimseyerek İran'ın büyük bölümünü kontrol etmelerine tanıklık etmiştir. Selçuklu yönetimi altında Fars edebiyatı, mimarisi ve sanatı gelişirken, bölge Sünni uyanışın ve İslami öğrenimin merkezi haline gelmiştir. Selçuklular, Orta Çağ İran toplumunun şekillenmesinde kilit bir rol oynamış ve İslam dünyasında kalıcı bir miras bırakmıştır (Shahbazi & Booth-Clibborn, 2001).

Yüzyıllar boyunca İran, genellikle zorlu askeri kapasitesi sayesinde birçok kez ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda tıp, edebiyat, mimari tasarım ve kimya gibi alanlarda mükemmelleşerek sanatsal, entelektüel ve bilimsel ilerlemelerin ünlü bir merkezi haline gelmiştir. Bölgede tarım gelişmiş ve özellikle dokuma ve tekstilde İran işçiliği üstün kalitesiyle yaygın bir beğeni kazanmıştır. İran'ın büyük ticaret yollarının kavşağındaki coğrafi konumu, ticaret yoluyla büyük bir zenginlik birikimine olanak sağlamıştır. En parlak dönemi, Büyük Kiros tarafından kurulan ve egemenliği Orta Asya'dan günümüz Romanya topraklarına kadar uzanan Ahameniş İmparatorluğu (M.Ö 550- M.Ö 330)'nun yönetimi sırasında yaşanmıştır. İslam hâkimiyetinin ardından Fars toplumu derin dönüşümler geçirmiştir. Bir zamanlar baskın olan Zerdüş inancı bastırılmış ve kademeli olarak İslam'a geçiş zorlanmıştır. Arap yöneticiler, idari uygulamalar ve saray gelenekleri de dahil olmak üzere Fars kültürünün pek çok yönünü benimsemiş olsalar da Arapçayı egemen dil olarak dayatmaya çalışmış ve mevcut Zerdüş toplulukları marjinalleştirmişlerdir (Hutt & Harrow, 1977).

Abbasi hanedanı 750 yılında Emevîleri devirmeyi başarmış ve Bağdat'taki iktidar merkezlerinden İran'ın kontrolünü ele geçirmiştir. Bu dönem, Orta Asya'dan gelen Türk gruplarının etnik çeşitliliğe giderek daha fazla katkıda bulunmasıyla bölgenin demografik yapısında önemli bir dönüşüme işaret etmiştir. İslam'ın yaygın olarak benimsenmesi, Fars toplumunda özellikle bilim ve tıp gibi disiplinlerde entelektüel ve kültürel ilerlemeyi hızlandırmıştır. Zamanla Fars memurlar ve yöneticiler Abbasi sistemi içinde önemli bir nüfuz kazanmıştır. XI. yüzyılın başlarında doğudan gelen yeni bir güç, bölgede hâkimiyet kuran Selçuklular ortaya çıkmıştır. Bu siyasi değişikliklere rağmen, İran güçlü kültürel kimliğini korumayı başarmıştır. Gelenekleri ve İslam'a yaklaşımları da dahil olmak üzere Selçukluları derinden etkilemiştir. İncanın Farsça yorumları Şii İslam'a evrilmiş ve birçok bölgede Sünni ortodoksinin yerini almıştır (Shahbazi & Booth-Clibborn, 2001).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte Fars etkisi, Rum Sultanlığı olarak bilinen ikinci bir Selçuklu devletinin kök saldığı topraklar boyunca

uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Ancak Cengiz Han komutasındaki Moğol kuvvetleri 1220 civarında Yakın doğuya girdiğinde bölge büyük bir kargaşayla karşı karşıya kalmıştır. Şehirler yıkılmış, nüfus azalmış ve Fars kültürel yaşamı ciddi şekilde kesintiye uğramıştır. İran daha sonraki Moğol hükümdarları döneminde toparlanmaya başlasa da, bu kırılğan canlanma 1350 civarında nüfusun neredeyse üçte birini yok eden Kara Veba'nın patlak vermesiyle kısa sürmüştür. Fetihleri geniş çaplı yıkıma neden olan Timur'un seferleriyle daha fazla tahribat yaşandı. Timur'un kurduğu imparatorluk, 16.yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürdü. İran'ın stratejik konumu onu Makedonyalılar, Araplar, Türkler ve Moğollar tarafından birbirini izleyen fetih dalgalarının hedefi haline getirmiş ve her biri kalıcı bir kargaşa ve dönüşüm izi bırakmıştır. Yine de tekrarlanan istilalara rağmen Fars kültürü varlığını sürdürmüştür. Siyasi birliği yeniden tesis eden ve yeni bir kültürel gelişme çağını başlatan Safevî hanedanının 1500'den sonra yükselişiyle yeniden canlanmıştır. Bu karmaşık ve çetin tarihin mirası, günümüzde resmi olarak İran İslam Cumhuriyeti olarak bilinen ülke ile modern çağda da devam etmektedir. İran'ın tarihi birçok fatih tarafından şekillendirilmiştir, ancak çok azı kültürünü Selçuklular kadar tam olarak benimsetmiştir (Shahbazi & Booth-Clibborn, 2001).

1. Orta Çağ Farısları ve Anadolu Türkleri

Yaygın olarak Rumi veya Mevlana olarak bilinen şair ve mutasavvıf Celaleddin Muhammed Belhî, XIV. yüzyıldaki yazılarında Orta Asya'daki İranlı ve Türk halklarının derin iç içe geçmişliğini yansıtır. Mevlana, bu iki grubun kimliklerinin o kadar iç içe geçtiğini gözlemlemiştir ki, birini diğlerinden ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Birine Türk mü yoksa İranlı mı olduğunu sormak, ortak kültürel ve linguistik çevreleri nedeniyle çoğu zaman anlamsız görünüyordu. Orta Çağ Farsça *Ḥudūd al-'Ālam*'da (Dünyanın Sınırları) anlatıldığı gibi, Fergana Vadisi Türkistan'a açılan bir eşik olarak görülüyordu. Oş ve Fergana gibi İran bölgeleri, Sir Derya Nehri'nin (tarihsel olarak Seyhun olarak bilinir) daha geniş havzaya aktığı vadinin girişinde yer alır. Bu bölgenin batısında, Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin

doğu kıyılarına kadar uzanan ve tarihsel olarak İran kültür alanı olarak tanınan geniş bir alan başlar (Amirahmadian, 2024, ss. 1–16).

Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar gibi Türkçe konuşan toplulukların varlığına rağmen, Fars gelenekleri baskın olmaya devam etmiştir. Nevruz gibi kutlamalar büyük bir coşkuyla yapılmakta ve İran gelenekleri yerel halkın günlük yaşamını etkilemeye devam etmektedir. Örneğin Oş şehri, İran’da bulunan tarihi anıtlara benzeyen, klasik İran stilleriyle yakından uyumlu mimari özellikler sergiliyor. Bu kültürel kaynaşma, XI. yüzyılda kaleme alınan Dîvânu Lügâti’t-Türk adlı dilbilimsel eserde de görülmektedir. Eserde İranlılar ve Türkler arasındaki ilişkinin öneminin vurgulandığı şu cümleden anlaşılmaktadır: “Başsız börk bolmas, Tatsız Türk bolmas.” Bu cümle şu anlama gelmektedir: “Bir baş şapkasız, İranlı olmadan Türk olamaz.” Bu sözler, İran kültürünün Orta Asya’daki Türk kimliğinin şekillenmesinde oynadığı vazgeçilmez rolü yansıtmaktadır (Kashghari, 1996). Türk halklarının VI.ve VII. yüzyıllarda Orta Asya’ya gelmesinden önce, İran medeniyeti bölgede uzun süredir belirleyici bir etkiye sahipti. Arapların İran’ı fethi ve ardından VII. yüzyılda Maverâünnehir’e doğru genişlemesi daha fazla değişim getirmiştir. Ancak Abbasi otoritesinin zayıflaması ve Samaniler (819- 905) gibi yerli İran hanedanlarının yükselişinin ardından Fars dili, gelenekleri ve entelektüel hayatı güçlü bir canlanma yaşamış ve Orta Asya’nın geniş kültürel manzarasını şekillendirmeye devam etmiştir (Amirahmadian, 2024, ss. 1–16). Selçuklular ve İran arasındaki ilişki son derece iç içe geçmişti. Selçuklular, imparatorluklarını yönetmek için ünlü vezir Nizâmülmülk gibi İranlı bürokratlara güvenmiş ve İranlı âlimleri, şairleri ve kurumları desteklemişlerdir. Bu kaynaşma, Fars geleneklerinin İslam-Türk siyasi çerçevesi içinde korunmasına ve genişletilmesine yardımcı olmuş, Selçuklu dönemini Orta Çağ boyunca İran-İslam medeniyetinde kilit bir bölüm haline getirmiştir (Gömeç, Ünal & Çelikbilek, 2023, ss. 150–194).

2. Selçuklu Toplumunda Kültürlerarası Değişim

Selçuklu İmparatorluğu’nun şehir merkezlerinde, özellikle de saray ve idari elitlerin bulunduğu merkezlerde, belirgin bir şekilde Fars etkisiyle şekillenen

sofistike bir İslam medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu Fars izi, Selçukluların batıya doğru genişlemeden önce İran topraklarında uzun süre varlık göstermelerinin bir sonucuydu. Buna ek olarak, İslam'ın benimsenmesi Selçuklu toplumuna kültürel ve dilsel unsurlar katmış, bu da Fars katkısının daha baskın olmasını sağlamıştır. Bu hâkimiyet, Horasan'dan gelen Farsça konuşan toplulukların varlığının giderek arttığı ve sonunda diğer gruplardan sayıca üstün olduğu Anadolu'da açıkça görülüyordu. Bu durum, neredeyse tüm Selçuklu sultanlarının hem konuşma hem de yazı dilinde Farsçayı akıcı bir şekilde konuşmalarından ve birçoğunun Farsçadan etkilenmiş isimler taşımasından anlaşılmaktadır (Kaymaz, 1964, s. 97).

İlhanlıların yükselişinden önce, çok sayıda İranlı bilgin Anadolu'ya göç etmiş ve burada Türklere entelektüel ve bilimsel arayışlarda rehberlik etmede önemli bir rol oynamışlardır. Onların katkıları Anadolu şehirlerinin kültürel ve akademik hayatını önemli ölçüde zenginleştirmiştir. Anadolu'daki Fars entelektüel etkisinin dikkate değer bir örneği, Konya'da yaşadığı dönemde Selçuklu sarayında önemli bir nüfuz sahibi olan filozof ve âlim Şihâbüddin Ömer Sühreverdî'dir (ö.632/1234). Fars âlimler de dönemin akademik ve entelektüel çevrelerinde, özellikle de ilmî faaliyetlerin merkezi haline gelen Malatya gibi şehirlerde derin bir şekilde yer almışlardır. Her ikisi de ilmî katkılarıyla tanınan Muhammed Ebû Bekir et-Tebrîzî ve Ebû Tâhir el-İsfahânî, Malatya'daki bu entelektüel gelişmeden sorumlu önde gelen isimlerdi (Bayram, 1989, s. 69; Metin, 2014, ss. 357–370). Dahası, Farsça XI. yüzyılın başlarında kendi ana bölgesinin çok ötesine geçerek Orta Asya'daki farklı etnik gruplar arasında ortak bir iletişim aracına dönüşmüştür. Hint alt kıtası ve Maverâünnehir'den daha sonraki yüzyıllarda Hazar Denizi'nin batı kıyılarına ve hatta İstanbul'a kadar geniş bir coğrafyada hükümet, diplomasi, edebiyat ve saray yaşamında baskın dil olarak ortaya çıkmıştır. Farsçanın prestiji ve uyarlanabilirliği, birçok imparatorluk ve toplumda birleştirici bir kültürel ve idari dil olarak kullanılmasını sağlamıştır (Khanbagi, 2016, ss. 195–201).

Anadolu, Batı ve Orta Asya'da sarayın resmi dili olan Farsçanın yükselişi, bu bölgelerdeki Türk-Moğol hanedanlarının yükselişinden önemli ölçüde

etkilenmiştir. X. yüzyıldan sonra İran'daki bu egemen güçler, İslam öncesi Sasani İmparatorluğu(226-651)'nin mirasına dayanan çeşitli idari modelleri benimsemiş ve otorite iddialarını güçlendirmek için bu bağlantıdan yararlanmışlardır. Bu sürecin bir parçası olarak Farsça, diplomasinin, yönetimin ve elit kültürünün temel dili olarak kurumsallaştırıldı. Her ne kadar Türk-Moğol hükümdarlar kendi dilsel ve kültürel kimliklerine ait unsurlar getirmiş olsalar da, Farsça merkezi rolünü korumuş ve asla marjinalleştirilmemiştir (Green, 2019a). Bu hanedanlar, fetih ve toprak kontrolü konusunda yetenekli olsalar da, genellikle idari zekâlarıyla uzun süredir saygı gören İranlılar tarafından geliştirilen sofistike bürokratik mekanizmaya bağlıydılar. Etki alanları büyüdükçe, Farsça'nın etkisi ve coğrafi erişimi de arttı. Samaniler tarafından başlatılan Farsça kültürel dirilişin üzerine inşa edilen Gazneliler (963-1186) döneminde, Farsça hem siyasi hem de edebi alanda kilit bir araç olarak kaldı. Bu miras Selçuklular döneminde ve daha sonra Moğol hâkimiyeti altında da devam etmiştir. Tarihçiler genel olarak bu imparatorlukların yayılmacı gündemlerinin Farsça dil geleneklerinin yayılmasında ve İran-İslam kültürel yaşamının geniş ve çok etnikli bir coğrafyada büyümesini teşvik etmede hayati bir rol oynadığı konusunda hemfikirdir (Peacock, 2015, ss. 134–135).

Daha önce de belirtildiği gibi, Farsların Anadolu'daki önemli varlığı Malazgirt Savaşı sonrasına kadar uzanmakla birlikte, yönetime ve kültüre sistematik entegrasyonları özellikle XIII. yüzyılın ortalarından sonra hızlanmıştır. Bu dönemde, İlhanlıların kontrolü altında, Fars idari kültür normları ve modelleri Anadolu'da derinlemesine kök salmıştır (Peacock, 2019, ss. 31–41). Bu dönüşüm büyük ölçüde İsfahan, Horasan, Urmiye, Merend, Hemedan, Arran, Şiraz, Hoy, Tebriz ve Kazvin gibi önemli İran şehirlerinden yetenekli bürokratları ve entelektüelleri aktif olarak getiren nüfuzlu İlhanlı vezirlerinin kasıtlı girişimleriyle gerçekleşmiştir. Bunlar arasında Şemseddin Muhammed Cüveynî (ö.681/1283), bölgede İran yönetimini kurumsallaştırmaya yönelik daha geniş bir planın parçası olarak İranlı yetkilileri Anadolu'daki idari pozisyonlara stratejik olarak yerleştirerek önemli bir rol oynamıştır (Bakır & Altungök, 2016, ss. 63–99).

Göç eden bu elitler aynı zamanda Anadolu'da İran-İslam kültürünü bölgeye aktaran kilit aktörler olarak da görev yapmıştır. Selçuklular hakkında bir kronik kaleme alan Muhammed Ali Râvendî bu konuda ikna edici bir örnektir. Yazar, Râhat al-Şudûr'da İran saray geleneklerinin Anadolu bağlamlarına kültürel aktarımını göstermiştir. XIV. yüzyıla gelindiğinde Farsça, Anadolu'daki elit yöneticiler arasında edebiyat, yönetim ve diplomatik alışverişin hâkim dili olarak kendini kabul ettirmişti. Bu kültürel tercih 15.yüzyılda da devam etmiştir ve bu dönemde Farsça, Anadolu'daki yöneticiler arası yazışmaların yanı sıra daha geniş İran dünyasıyla iletişimin de standart aracı olmuştur. Orhan Gazi (1324-1362) döneminden İkinci Bayezid (1481-1512) dönemine kadar Osmanlı sultanları Karamanoğulları, Germiyanogulları, Kastamonu, Dulkadiroğulları, Mardin ve Erzincan gibi komşu beyliklerle rutin olarak Farsça mektuplaşmıştır. Sultan II. Mehmed'in II. Bayezid ile yazışmaları ve Kırım Hanlarının kardeşi Cem Sultan'a mektupları gibi önemli devlet işleri bile sıklıkla Farsça yürütülmüştür (Durand-Guédy, 2007, ss. 157-170; Genç, 2024, ss. 27-45).

Farsça ile Anadolu coğrafyasındaki diğer diller arasındaki ilişki, bu diller arasındaki güç dengesi zaman içinde değişmiş olsa da uzun zamandır karşılıklı bir etkiye sahip olmuştur. İslamiyet'in gelişinden önce Farsça, Arapça gibi diğer diller üzerinde daha güçlü bir etkiye sahipti. Ancak İslam'ın yükselişi ve Kuran'ın dili olarak Arapçaya atfedilen kutsallıkla birlikte Arapça İslam dünyasında baskın bir konuma gelmiştir. Birçok yerel dil, Arapça'nın dini ve kültürel statüsünün yükselmesi nedeniyle yavaş yavaş geriledi ya da tamamen yok oldu. Farsça, erken İslami yüzyıllarda bastırılmış olsa da yavaş yavaş güçlü bir edebi ve entelektüel dil olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Genç, 2024, ss. 27-45). Daha sonraki dönemlerde Farsça sadece kendi alanını geri kazanmakla kalmamış, aynı zamanda kelime hazinesine binlerce yeni kelime katarak Arapçaya önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dilsel alışveriş her iki dili de zenginleştirmiş ve Anadolu'daki geniş İslami, kültürel ve edebi mirasın şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. İslam dünyasında Selçuklu hanedanı da XI. ve XII. yüzyıllarda bugünkü İran da dahil

olmak üzere Batı Asya'nın geniş bölgelerinde hüküm sürerken Farsça ve Arapça arasındaki bu derin etkileşimi kolaylaştırmıştır. Farsça konuşan âlimler ve iki dil bilen vezirler tarafından desteklenen imparatorlukları, İslam biliminin, medeniyetinin ve edebiyatının gelişen bir merkezi haline gelmiştir (Boyle, 1968, ss. 305–306).

Selçuklu himayesi altında hem Farsça hem de Arapça altın çağını yaşamış, yan yana gelişerek birbirlerini derinden etkilemiştir. Bu dönem, eserleriyle Arapça ve Farsça geleneklerine katkıda bulunan çok sayıda şair, âlim ve bilim insanının ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Büyük şehirler, edebi ve akademik şahsiyetlerin düzenli olarak bir araya geldiği canlı entelektüel merkezler haline geldi. Bu dönemin en etkili kurumlarından biri Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizâmiye Medreseleri idi. Bu kurum, Fars kültürü ve edebiyatının yayılması için hayati bir platform görevi görürken Arapçanın entelektüel temellerini de güçlendirmiştir (Boyle, 1968, ss. 305–306). Farsça ve Arapçanın iç içe geçmiş gelişimine dair bilimsel makale ve kitaplarda yer alan kapsamlı araştırmalara rağmen, bu kültürel ve dilsel alışverişin pek çok yönü daha fazla araştırmaya açıktır. Son zamanlarda Azartash Azarnoush gibi akademisyenler, özellikle erken İslami yüzyıllara dayanan Farsça-Arapça edebi ve dilbilimsel ilişkilerin incelenmesini geliştirerek, her iki dilin birbirini nasıl şekillendirdiği ve etkilediğine dair eleştirel görüşler sunmuşlardır (Yazdani, Jafari & Hussienjanzadeh, 2017, ss. 372–379).

2.1. Kültürel Dışavurum ve Zanaatkârlık

Teorize edildiği şekliyle hegemonya, çeşitli sosyal gruplar arasındaki geçici bir ittifakın bir grubun diğerleri üzerinde etki kurmasını sağladığı bir durumu ifade eder. Bu hakimiyet yalnızca zorlama ya da egemen grubun ideolojisinin doğrudan dayatılması yoluyla uygulanmaz; daha ziyade, tabi grupların arzu ve algılarını, hakim güç yapısını hem meşru hem de doğal kılacak şekilde sürdürülür. Hegemonya, baskın gruplar rakip ideolojileri kendi tercih ettikleri anlatı içinde şekillendirmeyi başardıklarında, otoritelerini olağan ve tartışmasız olarak tasvir ettiklerinde etkili olur. Pek çok kişi, hegemonik kontrolün egemen sınıfın tek bir kesiminin elinde

sonsuz kadar kalamayacağını, çünkü daha geniş, egemen nüfusun sürekli rızasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Gleave, 2011, Bölüm 11, ss. 281). Özünde, hegemonya statik ya da evrensel olarak garantili değildir; sürekli yenilenme, müzakere ve güçlendirme gerektirir. Hegemonik gücü korumak için egemen sınıflar, toplumda kilit rol oynayan müttefik gruplara somut faydalar ve daha iyi hizmetler sağlamalıdır. Bu durum, bağımlı grupların egemen değerleri içselleştirdiği ve desteklediği, onları iktidar yapısının kendisine bağlayan bir uzlaşma ve sosyal uyum duygusunu teşvik eder (Golestan, Zavieh & Rahmani, 2016, ss. 1567–1578).

Selçukluların 1037 civarında İran'ın doğusuna gelişi, İslam metal işçiliğinde altın çağın başlangıcı olmuştur. Bu dönem benzersiz bir yaratıcılık ve yeniliğe sahne olmuş, İran'ı Orta Çağ İslam dünyasında metal sanatının merkezi haline getirmiştir. Selçuklular döneminde, metal işçiliği gibi endüstriler, İslam sanatının rafine bir ifadesine dönüşmüş ve daha önceki Sasani geleneğinin incelik ve ihtişamını ileriye taşımıştır. Selçukluların sanatsal mükemmellik konusundaki destekleri ve takdirleri, özellikle seramik, mimari, tekstil, cam yapımı ve özellikle de metal işçiliği olmak üzere çeşitli disiplinlerde kayda değer bir ilerlemeyi teşvik etmiştir. Bu sanatsal rönesans özellikle Horasan ve İsfahan gibi kültür merkezlerinde öne çıkmıştır. Daha önceki dönemlerle kıyaslandığında Selçuklu dönemi, İslam dünyasının dört bir yanından zanaatkarların ve uzmanların hayranlığını çekerek çok sayıda sanat formunda hem incelik hem de yeniliklere sahne olmuştur. Selçuklular dönemindeki İran metal işçiliği, İslam döneminin en seçkin sanatsal başarılarından biri olarak öne çıkmaktadır (Godard, 1998). 11.ve 12.yüzyılların zanaatkarları, fincanlardan kâselere, tabaklardan şamdanlara kadar geniş bir yelpazede işlevsel ve dekoratif objeler üreterek hem teknik ustalık hem de estetik incelik sergilemişlerdir. Bu metal objeler, zanaatkarlıklarının ötesinde, dönemin sosyal değerleri, yaşam tarzları ve özelemleri hakkında fikir veren kültürel eserler olarak hizmet etmektedir. Selçuklu hamilerinin ve yöneticilerinin tercihleri ve idealleri, kullanılan karmaşık tasarımlara ve motiflere yansımıştır. Metal işçiliği yalnızca pratik bir zanaat değil, aynı zamanda kolektif duyguların, kültürel kimliğin ve siyasi sembolizmin aktarıldığı bir araç

olmuştur. Dönemin dekoratif sanatları arasında önemli bir yere sahip olan bu sanat, yabancı fetih dönemlerinde bile çeşitli tarihsel evreler boyunca İran halkının duygularını ve ruhunu yansıtmıştır (Golestan, Zavieh & Rahmani 2016, ss. 1567–1578)

Selçuklular döneminde, İsfahan, Merv ve Nişabur'un yanı sıra Sistan, Hemedan, Musul ve Herat gibi diğer şehirler de dahil olmak üzere birçok büyük şehir merkezi, gelişen metal işleme sanatı için idari başkentler ve kilit merkezler olarak hizmet vermiştir. Bunlar arasında Horasan bölgesi özellikle etkili bir merkez olarak ortaya çıkmış ve metal üretiminin hem popüleritesinde hem de kalitesinde başı çekmiştir. Bu üstünlük muhtemelen Horasan'ın Samani hanedanlığı (819-999) dönemindeki tarihsel rolünden kaynaklanmaktadır; bu dönemde Horasan, eski İran, özellikle de Sasani sanatsal geleneklerine dayanan tasarım unsurlarıyla karakterize edilen bronz kapların işlendiği önemli bir yer haline gelmiştir (Godard, 1998).

Uzmanlar genellikle ince stilistik detaylara ve dekoratif motiflere dayanarak bu eserlerin dönemini ve kökenini belirleyebilirler. Hazar kıyısındaki Mazandaran bölgesinde de metal işçiliği Büveyhîler Hanedanlığı (934-1062) döneminde gelişmiştir. Tarihi miraslarıyla gurur duyan yerel yöneticiler, Sasani döneminden kalma metal eserleri evlerinde muhafaza etmişlerdir. Geçmişe duyulan bu hayranlık, bu eski stilleri kopyalamaya ve yeniden yorumlamaya başlayan çağdaş zanaatkarları önemli ölçüde etkilemiştir. Sonuç olarak, İran'ın tarihi metal objelerinin, özellikle de tabakların ve dekoratif parçaların önemli bir kısmının izi bu bölgeye kadar sürülebilir. Büveyhîler dönemine ait eserler arasında madalyonlar ve değerli altın ve gümüşten yapılmış, genellikle İranlı prenslerin isimlerinin yazılı olduğu objeler bulunmaktadır. Bu eserler İslami temaları ve estetiği yansıtırken, Sasani gelenekleriyle de açık bir devamlılık gösterir. Şenlikleri, müzikli toplantıları, avlanmayı ve törensel etkinlikleri tasvir eden saray sahneleri, kıyafetler ve görsel sunum zaman içinde değişmiş olsa da her iki gelenekte de görülür. Dolayısıyla Büveyhîler dönemi, İran metal işçiliği tarihinde İslam öncesi ve İslami sanatsal

etkilerin senteziyle ayırt edilen canlı bir evre olarak kabul edilmektedir (Ehsani, 1997).

Abbasi Halifeliği dönemindeki sanatsal gelişmeler incelenirken, bu dönemdeki birçok sanatçının gümüş ve altın gibi değerli metallere çalışmanın yasak olduğu inancına bağlı kaldığı sıklıkla belirtilir. Sonuç olarak, o döneme ait en iyi metal işçiliği örnekleri, özellikle Batı Türkistan ve Horasan gibi bölgelerde tipik olarak bronzdan üretilmiştir. Buna karşılık, Büveyhîler hanedanının sanatçıları bu kısıtlamayı reddetmiş ve bunun yerine İran'daki Sasani metal işçiliği geleneklerinin ihtişamını canlandırmış ve onlara rakip olmuşlardır (Ehsani, 1997). Büveyhîler döneminde zanaatkârlar, girift bir şekilde oyulmuş altın ve gümüş tabaklar, süslü kaplar ve prenslerin suretlerini taşıyan madalyonlar da dâhil olmak üzere çok çeşitli lüks nesnelere üretmişlerdir. Bu eşyaların birçoğu, İslam öncesi İran zanaatkârlığıyla olan üslup benzerlikleri nedeniyle bir süre yanlışlıkla Sasanî dönemine atfedilmiştir. Ancak, üretim teknikleri ve sanatsal motifleri üzerine yapılan çalışmalar, bu eserlerin Büveyhîler dönemine ait olduğunu doğrulamış ve bu dönemi İran metal sanatında önemli bir yenilik ve süreklilik dönemi olarak işaretlemiştir. Selçuklular döneminde metal işçiliğinin kayda değer bir şekilde ilerlemesi ve rafine edilmesi, metal zanaatkârlarının hem teknik ustalıklarında hem de sanatsal hırslarında önemli bir artışa tanıklık etmiştir (Golestan, Zavieh, S., & Rahmani, 2016, ss. 1567–1578). Özellikle Horasan bölgesinde üretilen pek çok metal obje, yüksek zanaatkârlığın ve profesyonelleşmiş bir sanat kültürünün kanıtı olan, yetenekli oymacıların, kurucuların ve zanaatkârların imzaları, tarihleri ve tanımlayıcı işaretleri gibi yazılar taşımaktadır. Bu endüstri Selçuklu topraklarında da gelişmiş ve bazı vilayetler önemli üretim merkezleri olarak öne çıkmıştır. Horasan'ın öncü rolünü, bölgenin eski Sasanî sanat geleneklerine dayanan motiflerle bezenmiş bronz kapların üretiminde önemli bir merkez olarak ortaya çıktığı Samani hanedanlığının (847-999) mirasına bağlamaktadır. Bu nesnelere birçoğu değerli metallerin karmaşık kakmaları kullanılarak geliştirilmiş ve ayrıntılı dekoratif unsurlarla süslenmiştir. Bu eserler günlük ev kullanımıyla sınırlı değildi; önemli bir kısmı törensel veya

sembolik amaçlarla üretilmişti ve Selçuklu saray görevlileri ve zenginler gibi seçkin patronlar için tasarlanmıştı. Dahası, belirli toplumlarda, belirli sanatsal ifadeler, üslup farklılıkları olsa bile, genellikle ortak dünya görüşlerini yansıtır (Godard, 1998). Sanat eseri, yaratıldığı sosyal çerçevesinde yorumlanmalıdır ve bu çevrenin özünde hâkim bir dünya görüşü yatar. Bir metal işi zanaatkârı, her biri kendine özgü inanç ve değerlerle şekillenen belirli bir topluluğa ve sosyal sınıfa aittir.

Bu temel ideolojiler sanatçı tarafından bilinçli olarak seçilmez veya kasıtlı olarak ifade edilmez, daha ziyade deneyimler yoluyla içselleştirilir ve daha sonra sanatsal sürecin içine inceliklerle yerleştirilir. Sanatçının kendi sosyal grubuyla olan bağı ne kadar derinse ve grubun dinamiklerine dair farkındalığı ne kadar genişse, eserleri de kendi dönemlerinin kolektif dünya görüşünü o kadar etkili bir şekilde aktarır (Golestan, Zavieh, & Rahmani 2016, ss. 1567–1578). Bu bağlamda, İran'daki Selçuklu kültürel alışverişi ve zanaatkârlığı, arkaik fikirlerin canlanması ve yeniden üretilmesiyle karakterize edilen bir dönemdeki toplumsal atmosferin bir yansıması olarak görülebilir. Bu dönem, eski İran motiflerine, özellikle de öne çıkan tasarım unsurları haline gelen efsanevi hayvanlara dönüşün damgasını vurduğu bir dönemdi. Ancak, sosyal gerçekliğin bu yansıması doğrudan ya da gerçek değildi. Bunun yerine, sınıf hiyerarşileri ve güç yapıları tarafından şekillendirilen dönemin ideolojik merceğinden geçiyordu. Bu kültürel çerçeve içinde, vezirler ve âlimler gibi Selçuklu hanedanının entelektüel ve siyasi elitleri, bu arkaik dünya görüşlerinin korunmasında ve dönemlerinin sanatsal ifadeleri aracılığıyla aktarılmasında merkezi bir rol oynamıştır (Norouzi, 2017, ss. 2151–6200).

Selçuklu dönemi entelektüelleri, kökleri eski İran geleneklerine dayanan kolektif bir dünya görüşünün çerçevesini çizerek ortak bir kültürel bilincin ifade edilmesi ve pekiştirilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde üretilen literatür incelendiğinde hem sanatçıların hem de yazarların bu köklü fikirlerle ne kadar derin bir ilişki içinde oldukları görülmektedir. Örneğin tarihi metinler, Selçukluların Batı'da Sasanî İmparatorluğu'nunkiyle kıyaslanabilecek bir toprak genişliği elde eden ilk İslam hanedanı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak askeri fetih

tek başına yeterli değildi; Selçuklu yönetiminin meşruiyeti daha derin ideolojik temeller gerektiriyordu. İşte bu noktada İranlı vezirler, Selçuklu sultanlarının siyasi otoritesi ile Sasanî yönetiminin mirası arasında köprü kuran kilit figürler olarak ortaya çıktılar. Bu anlamda, uyumlu bir dünya görüşü ve paylaşılan ideolojik yapı nosyonu, hem yönetimi hem de kültürel üretimi şekillendiren birleştirici bir güç olarak hizmet etmiştir (Lar & Moradi 2017, s. 966)

Selçuklular İran'a gelmeden önce aşiret yapıları üzerinden yönetiliyordu ve Horasan gibi karmaşık şehir toplumlarını yönetmek için gerekli bürokratik gelişmişlikten yoksundular. Nişabur'u ele geçirdikten sonra Selçuklu liderleri İran geleneklerine yabancı olduklarının farkındaydılar. İdari sınırlılıklarının bu şekilde farkına varmaları, Selçukluların İran-İslam geleneklerine dayanan devlet yönetimini uygulayan İranlı bürokratların uzmanlığına büyük ölçüde güvenmelerine yol açtı. Bu şekilde, kendilerinden önceki pek çok yabancı hükümdar gibi Selçuklular da iktidarlarını pekiştirmek için yerleşik İran yönetim modellerine başvurdular. Benimsedikleri bürokratik sistem yeni bir icat değil, akademisyenlerin İrañşehr konsepti olarak adlandırdıkları, merkezi yönetimi, kozmopolitliği ve İslam öncesi İran devlet geleneğiyle sürekliliği vurgulayan siyasi ve kültürel bir ideolojiye kadar geri götürülebilecek daha önceki idari uygulamalara dayanan bir sistemdi (Zavieh, & Moradi 2017, ss. 81–93).

3. Selçuklu Yönetiminde Fars Kültürel Kaynaşması

İran Selçukluları, Selçuklu hanedanının önemli bir koluydu ve Fars kültürünün, dilinin ve idari sistemlerinin birçok yönünün benimsenmesinde Selçuklulara yardımcı oldular. (Muratoğlu, 2023). Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucu sultanı olan ve 1037-1063 yılları arasında hüküm süren Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun, zekâsı ve hayırsever mizacıyla büyük saygı görmüştür. İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-târîh adlı eserine göre, Tuğrul Bey ve eşi dönemin önemli şehir merkezlerinde çeşitli sivil ve dini yapıların inşasında önemli bir rol oynamıştır (İbnü'l-Cevzi, 1991, s. 10). Tuğrul 1061'de halifenin kızıyla evlenerek Abbasi Halifeliği ile bağlarını güçlendirmeye teşvik etmiştir ki bu muhtemelen Selçuklular ile İslam dünyasının

ruhani liderliği arasındaki siyasi ve dini birliği pekiştirmeye yönelik bir eylemdir. Selçuklular, yükselişlerinin başından itibaren, İslam âleminde muazzam bir sembolik otoriteye sahip olan Abbasi halifeleri ile yakın işbirliği yaparak yönetimlerini meşrulaştırmaya ve nüfuzlarını genişletmeye çalıştılar. Stratejik evlilikler bu yaklaşımın merkezinde yer alıyordu. Bu tür bir siyasi ittifakın bir başka örneği de Tuğrul Bey'in yeğeni, Arslan Hatun olarak da bilinen Hatice'nin evliliğinde görülür. Amcasının direktifiyle hareket eden Hatice, 1056 yılında Abbasi Halifesi ile evlendirilmiştir. Halifenin ölümünden sonra Tuğrul, Yezd'in yönetimini Alaüddeve Deylami'nin oğlu Mansur'a emanet etmiş ve ardından Arslan Hatun'un onunla evlenmesini sağlamıştır (Daneshjoo, Abbasi, & Delrish, 2019, ss. 36–54). Arslan, Yezd'e geldikten sonra, Tuğrul Bey'in gücüyle, şehrin refahını derinden artıran bir dizi sosyal ve hayırsever girişim başlattı. İlk projelerinden biri, şu anda Fahadan mahallesi olan yerde yüksek bir minareye sahip heybetli bir caminin inşasıydı. Yolcular için bir yön bulma işareti olarak hizmet veren bu minare, 1428 yılında yıkılana kadar göze çarpan bir özellik olarak kaldı. Yapının inşası sırasında, üzerinde unvanlarının yazılı olduğu bir dizi çini ile yapıyı süslemesi ve mirasının kalıcı bir izini bırakması dikkat çekicidir. Binanın kendisi artık mevcut olmasa da eski arazisi şu anki Cuma Camii'ne dahil edilmiştir (Farokhzad, 2002, ss. 82–83). Arslan, güvendiği görevlilerin yardımıyla çok sayıda kanal ve kanatları da içeren kapsamlı su idare sistemleri geliştirerek Yezd'in canlı bir şehir merkezine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, bir görevli Sar Rig bölgesinde önemli bir binanın inşasına nezaret ederken, bir diğeri Savab Kanatı'nın kurulmasından sorumluydu. Dahası, su mühendisliği alanındaki girişimleri Yezd'le sınırlı kalmamış, Rey ve Kazvin şehirlerinde de benzer projeler başlatılmıştır. Ömrü boyunca şehrin kalkınmasına adanmışlığı ölümünde de karşılığını bulmuş, Yezd'de vefat etmiş ve Domenareh medresesinde toprağa verilmiştir (Jafari, 1959).

Bir diğer önemli figür ise, Selçuklu başkentindeki mimari gelişimle derinden ilgilenen ve girişimleri genellikle hesaplanmış siyasi amaçlarla yönlendirilen, Hatun Celaliye olarak da bilinen Terken Hatun'dur. Semerkant hükümdarı Tamgaç Han'ın

kızı ve en güçlü Selçuklu sultanı I. Melikşah'ın eşi olan Terken, imparatorluk içinde hatırı sayılır bir nüfuzla sahipti. Siyasi hırsları, sivil ve dini yapıları himaye etmesiyle paralellik gösteriyordu. Kutbeddin Ebu Bekir Ravendi'ye (1202) göre, İsfahan'da Sultan Hatun Okulu olarak bilinen önemli bir kurum onun himayesinde kurulmuş ve hem halifelik sarayının hem de bir kervansarayın yakınında yer almıştır (Hosseini & Zavar, 2024). Terken'in siyasi manevraları, oğlu Mahmud için iktidarı güvence altına alma çabalarında da kendini göstermiştir. Abbasi Halifesi el-Muktedi'ye Mahmud'u halefi olarak tanıması için ricada bulunmuş, ancak bu talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine, Halife'nin kendi oğlu Emir Cafer'i Müslüman toplumunun lideri olarak cesurca ilan etmiştir. Hatta Cafer için İsfahan'ın Leşker Bazar bölgesinde, Melika Hatun medresesine yakın bir yerde bir harem ve kraliyet sarayı inşa etme planları yaptı ve açıkça onu halifeliğe yükseltmeyi amaçladı. Terken'in atılganlığı ve artan nüfuzu karşısında endişeye kapılan halife, sonunda pes ederek unvanı oğlu Mahmud'a vermiştir. Terken'in hatırı sayılır siyasi nüfuzu, mimari himayenin yanı sıra siyasi alanda da gelişmeyi başarmış; bu dönemde özellikle oğlu Mahmud'un, Sultan Melik-Şah'ın bir diğer oğlu olan rakibi Berkyaruk'a karşı halefliğini güvence altına almak için hanedan içi güç mücadelelerine aktif olarak katılmıştır (Mustawfi, 1960).

Saray işlerine müdahalesi genellikle güçlü vezir Nizâmülmülk'ün görevden alınmasında ve nihayetinde öldürülmesinde ve Tacülmülk'ün bu güçlü makama terfi ettirilmesinde etkili olarak gösterilir (Mustawfi, 1960). Onun girişimiyle 1088'de İsfahan Ulu Camii'nin kuzey eyvanının arkasına, bugün Sofi Derviş olarak bilinen alana bir kubbe inşa edilmiştir. Melikşah'ın veziri Tacülmülk tarafından denetlenen yapı, caminin güney tarafında Nizâmülmülk tarafından yaptırılan görkemli kubbeye rakip olması düşünülmüştür. Sonuçta Tacülmülk Kubbesi olarak anılmaya başlanmıştır. Tamamlandığı dönemde bu kubbe cami sınırlarının hemen dışında yer alıyordu ve Selçuklu hükümdarı tarafından Cuma namazlarından önce törensel ayinler için kullanılıyordu. Nizâmülmülk'ün kubbesine kıyasla daha mütevazı bir ölçüğe sahip olmasına rağmen Tacülmülk Kubbesi, mimari inceliği ve uyumlu

oranlarıyla büyük beğeni toplamıştır. Tuğla işçiliği ve süsleme tasarımında olağanüstü bir zanaatkarlık sergiler. Mimari olarak kubbe, kare bir tabandan sekizgene ve ardından on altı kenarlı bir kasnağa geçişli bir plan izler ve nihayetinde muadili gibi silindirik bir temel üzerine oturur. Çift kabuklu bir kubbedir: Dış kabuk dekoratif tuğla desenleriyle bezenmiştir, iç kabuk ise yapımını 1101 yılına tarihleyen ve temelini Tacülmülk'e atfeden bir yazıt içerir. Benzersiz bir şekilde, yapının kuzey ve batı taraflarında sadece iki kapalı duvar bulunurken, diğer taraflar açıktır ve geleneksel bir mihrap içermez (Hosseini & Zavar, 2024). Terken Hatun, Berkjaruk'a karşı giriştiği iktidar mücadelesinde oğlu Mahmud'u tahta geçirmeyi başarmış olsa da Mahmud'un hükümdarlığı kısa sürmüştür. Sadece on sekiz ay sonra hastalıktan vefat etmiş ve Berkjaruk'un 1079'dan 1104'e kadar elinde tuttuğu tahtı yeniden ele geçirmesine izin vermiştir. Ölümünün ardından İsfahan'da, gözde eşi tarafından yaptırıldığı söylenen bir türbeye defnedilmiştir. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinde, aynı eş olduğuna inanılan bir kadının kısa bir süre sonra öldüğünü ve onun yanına defnedildiğini kaydeder (İbnü'l-Esîr, 1972, ss. 16–17).

Bu arada, Selçuklu hanedanının ayrı bir kolu tarafından yönetilen güneydoğu eyaleti Kirman'da önemli ölçüde barış ve ekonomik canlılık dönemi yaşandı. Çağrı Bey'in liderliğinde bölge güçlü bir yerel yönetimin kurulmasına tanık oldu. Bu refah dönemi, Kirman ve çevresindeki bölgelerde siyasi otoritenin sağlamlaşmasına ve kamu altyapısının genişlemesine tanıklık etti. 1084'ten 1097'ye kadar hüküm süren I. Turan-Şah, özellikle mimariye olan desteğiyle ünlüydü. I. Turan Şah ve kızı Melik Hatun, bu kamusal hayırseverlik mirasını devam ettirdiler. Babasının camisinden doğrudan geçen, abdest almak için su sağlamak üzere tasarlanmış bir kanat inşa ettirdiler. Kanat bugün artık işlevini yitirmiş olsa da bir zamanlar camiye gelen cemaate hizmet vermekteydi (Hosseini & Zavar, 2024).

Kirman'ın Selçuklu soyundan gelen diğer önemli şahsiyetleri, bölgenin altıncı hükümdarı Arslan Şah ve eşi Zeytun Hatun'dur (1067-1142). Eğitime ve toplumsal kalkınmaya önemli yatırımlar yapmışlardır. Ayrıca, daha sonra En ünlü katkıları arasında Darbahan medresesinin kurulması ve vakfedilmesi yer almaktadır.

İsmetiye olarak bilinen ve İsmet ed-Dîn'in onurlandırılmasından türetilen bir isim olan bir yol kenarı kervansarayının inşasını finanse ettiler. Zeytun Hatun, hayırseverliği ve sivil katılımı sayesinde Kirman'ın kültürel ve altyapısal manzarasının şekillenmesinde önemli roller oynadı. Fars Atabegleri tarafından yönetilen bir diğer bölge olan Fars'ta Selçuklu emîri Atabey Bozaba'nın eşi Zahide Hatun, hayırsever ruhu ve kamusal girişimleriyle öne çıkmıştır. Zahide Hatun, Şiraz'da önde gelen bir eğitim kurumu olan Zahide Medresesi'ni kurmuş ve bu kurumun büyümesini ve sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli araziler tahsis etmiştir (Lambton, 1998).

Zahide Hatun kocasını İsfahan kapıları yakınında öldürdükten sonra onun kalıntılarını Şiraz'a taşıdı ve kurduğu medresenin arazisine gömdü. Ne yazık ki bu okuldan günümüze hiçbir fiziksel kalıntı ulaşmamıştır. Bu eğitim çabasının ötesinde, aktif olarak çeşitli hayır işleriyle uğraşmıştır (Bayzavi, N, 1934, s. 438). Kuzeydoğu İran'da, I. Melikşah'ın oğlu ve Horasan'ın son hâkim Selçuklu hükümdarı Ahmed Sencer'in (1118-1157) yönetimi altında, bölgenin kültürel ve mimari açıdan gelişmesine katkıda bulunan bir dizi etkili şahsiyet vardı. Bunlar arasında Sencer ve Gevher Hatun ya da Gevher Malik olarak da anılan kız kardeşi Hatuni Mehd-i Irak da vardı. Nişabur'da Mehd-i Irak Medresesi olarak bilinen ünlü bir okul ve kütüphane kurmuştur. Lübabü'l-Elbâb'ın Târîh-i Beyhakî'den aktardığına göre, Târîh-i Naseri adlı tarihi metnin nüshaları bir zamanlar hem Serahs'ta hem de bu medresenin kütüphanesinde muhafaza edilmekteydi. Diğer birçok Orta Çağ kurumunda olduğu gibi, fiziksel yapı bugün artık mevcut değildir (Hamadani, 2010).

Sultan Sencer ve eşi Terken Hatun sadece siyasi olarak etkili olmakla kalmayıp aynı zamanda askeri istihbarat ve meselelerle de ilgilenmeleriyle tanınmışlardır. 1148 yılında Sabzevar'daki Hüsrevgerd Kalesi'nin yeniden inşasını başlatmışlardır. Ayrıca, mimari süslemelerde katkılarının izlerinin hala görülebildiği Serahs'taki Ribat-i Şerif kervansarayının restorasyon çalışmalarını da üstlendiler. Yüzyıllar boyunca bina çeşitli hayırsever tarafından sürekli bakım görmüştür. Eyvan içinde bulunan 1154 tarihli alçı bir yazıt, Sultan Sencer'in annesi Tacüddin Hatun'u,

muhtemelen Guz kabilelerinin akınlarını takiben, daha sonraki restorasyon çabalarından birinden sorumlu bir patron olarak adlandırmaktadır (Godard, 1992). Hamilere atfedilen bazı Selçuklu dönemi yapıları bugün İran'ın modern sınırlarının ötesindedir. Kayda değer bir örnek, 11. yüzyılda Daye Hatun Şemsü'l-Melik tarafından kurulan ve Semerkant ile Hucend arasındaki tarihi ticaret yolu üzerinde yer alan bir kervansaraydır. Şemsü'l-Melik ölümünden sonra yaptırdığı kervansarayın içine gömülmüştür. Tüccarları ve yolcuları ağırlamak için tasarlanan yapıda geniş odalar ve depolama tesisleri bulunuyordu (Zamani Mahjoub 2013, s. 56).

Selçuklu İmparatorluğu'nun bu kültürel ve ideolojik temelleri, Gazneliler ve Samanîler gibi Fars kökenli Müslüman hanedanlar tarafından şekillendirilmiştir. Her iki hanedan da Abbasi halifeliğinden miras kalan Fars-İslam siyasi geleneğinden etkilenmiştir. Bu geleneğin kendisi, İslam öncesi İran'ın ilahi krallık kavramlarının İslami bir paradigma içinde yeniden yorumlanmış bir sentezini temsil ediyordu. Selçuklular Türk bozkırlarından gelmiş olsalar da, kamusal sembolizmleri, stilize bir kaligrafik imza olan Tuğradan başka Türk kökenli çok az unsur içeriyordu. Selçuklu yönetimi altında yaşayan geniş halk kitleleri için baskın ideolojik referans noktasını bozkır mirasından ziyade Fars-İslam kültürel modeli oluşturmuştur (Peacock 2015, ss. 134–135).

Kültürel ve dilsel açıdan Selçuklular derin bir Farslaşma sürecinden geçerek Türk-Fars sentezinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Fars kültürünü benimsemişler ve aktif bir şekilde batıya, Anadolu'ya aktarmışlardır. Farsça, entelektüel söylemin, devlet yönetiminin ve edebi ifadenin ana dili olarak hizmet etmiştir (Grousset 1988, ss. 159–161). Nizâmülmülk tarafından kaleme alınan Siyâsetnâme (Hükümet Kitabı) gibi eserler bu kültürel yönelimi örneklemektedir. Bu siyasi risaleler bilinçli bir şekilde hem İslami öğretilerden hem de İslam öncesi İran ideallerinden yararlanmış, Müslüman ve Hristiyan figürleri adil yönetimin tipik örnekleri olarak göstermiştir (Green, 2019b).

Selçuklu sultanları sikkelerinde Şehinşah (Kralların Kralı) gibi prestijli Sasanî unvanlarını benimsemiş, zaman zaman İslam Şehinşahi gibi Büveyhî onurlandırmalarını yeniden canlandırmış ve İran siyasi mirasıyla uyumlarını daha da güçlendirmişlerdir. Selçuklu hanedanının daha küçük üyeleri tipik olarak Melik unvanını taşıyordu. Abbasi Halifeleri gibi Selçuklular da geniş imparatorluklarını yönetmek için gerekli olan deneyimli İranlı bürokratik sınıfa büyük ölçüde bağımlıydı. İmparatorluğun kuzeybatı sınır bölgelerine askeri savunmayı güçlendirmek amacıyla Türk göçebe kabilelerinin stratejik olarak yerleştirilmesi, bu çevre bölgelerin yavaş yavaş Türkleşmesine yol açmıştır. Yine de Selçuklu sarayında Farsça edebi kültür gelişmiştir (Spuler 2014, ss. 633–1055). 12. yüzyıl şairi Nizâmî-i Aruzî'ye göre, Selçuklu hükümdarları Farsça şiire sürekli bir takdir göstermişlerdir. Bu kültürel himaye, onuruna bestelenen Farsça şiirleri anlamamasına rağmen Fahrüddin Es'ad Gürgani ve Bâharzî gibi saray şairleri tarafından hem Arapça hem de Farsça methiyeler düzülen Tuğrul Bey'e kadar geri götürülebilir. Son Selçuklu hükümdarı III. Tuğrul'un kendisi de bir Fars şairiydi. Zahirüddin Nisaburî, *Salcûknâme* adlı kitabını III. Tuğrul'a ithaf etmiştir. Kitap, Farsçanın Selçuklu eliti için birincil iletişim aracı haline geldiğine dair kanıtlar sunuyordu. Bu dil, seçkinlerin kendi hanedan geçmişleri hakkında bilgi edinmelerini kolaylaştırmıştır (Peacock 2015, ss. 134–135).

I.Tuğrul gibi daha önceki hükümdarlar, Farsçayı Türkçeye çevirmek için hâlâ tercümanlara ihtiyaç duyuyordu ve Halife'nin kızıyla evlenmesi gibi törenlerde Oğuz halk şarkıları söyleniyordu. Daha sonraki sultanlar Farsçayı akıcı bir şekilde konuşmayı başardılar, ancak Türkçe özel aile ortamlarında ve ordu içerisinde kullanılan dil olarak kaldı (Canby vd., 2016, ss. 978–1). Buna rağmen, Türk dili Selçuklu döneminden çok az edebi iz bırakmıştır. Bunun en önemli istisnası, Kaşgarlı Mahmud tarafından Halife Muktedi için Bağdat'ta derlenen kapsamlı bir Türkçe-Arapça sözlük olan *Dîvânü Lügâti't-Türk'tür* ve bu dönemdeki Türk dilsel varlığının nadir bir metinsel kaydı olarak hizmet etmektedir. *Maliknâme* gibi diğer kaynaklar da Türk sözlü geleneklerinden yararlanmış ancak nihayetinde Farsça

yazılmıştır; bu da bu dilin Selçuklu edebi ve idari alanlarındaki baskın rolünün altını çizmektedir (Peacock 2015, ss. 134–135).

Sonuç

Selçuklu yönetimi altındaki Orta Çağ İnan ve Anadolu'sunun kültürel ve siyasi manzarası, Türk yönetimi ile Fars uygarlık mirası arasındaki derin bütünleşmenin ilgi çekici bir portresini sunmaktadır. Selçuklular Orta Asya Türk kökenlerinden gelmelerine rağmen, İnan'a ve daha sonra Anadolu'ya gelişleri Fars kültürel geleneklerinden bir kopuş anlamına gelmiyordu. Bunun yerine, kasıtlı ve verimli bir kültürel kaynaşmanın başlangıcına işaret ediyordu. Selçuklular, İnan platosunda genişledikçe Farsçayı idari işler ve entelektüel yaşam için birincil araç olarak benimsediler ve askeri liderliklerini Fars kurumlarının uzun süredir devam eden bürokratik uzmanlığıyla birlikte ördüler. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun 11. yüzyıldaki konsolidasyonu, sadece siyasi etkisi açısından değil, aynı zamanda Fars kültürel düzeninin güçlendirilmesi ve yeniden şekillendirilmesindeki rolü açısından da İslam tarihinde bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Arapça, dini ve hukuki bağlamlarda baskın olmaya devam ederken, Farsça hızla saray iletişiminin, edebiyatın ve bilimsel alışverişin tercih edilen dili haline geldi. Nizâmiye medreseleri gibi kurumların kurulması hem Sünni ortodoksluğu hem de felsefe, Farsça şiir ve bilimsel araştırmayı içeren canlı bir entelektüel kültürü teşvik etti. Bu sürecin kilit isimlerinden biri, devlet yönetimini hem Sasanî hem de Abbasi modellerinden yararlanarak yapılandıran ve Fars bürokratik geleneklerinin merceğinden bakan etkili vezir Nizâmülmülk'tü.

Rum Selçukluları tarafından yönetilen topraklarda sanat, edebiyat ve mimarideki Fars üslupları Bizans, Ermeni ve Türkmen bağlamlarından gelen unsurlarla harmanlanmıştır. Bu kültürel yakınlaşma, Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerin kentsel gelişiminde görülebilen belirgin bir Anadolu-İslam kimliğinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu aynı zamanda kervansarayların ve anıtsal yapıların yaygın olarak inşa edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu yapılar, Fars sanatının etkisini ve bu formların Anadolu'nun eşsiz coğrafyasına ve mimari geleneklerine

uyarlandığını göstermektedir. Selçuklu dönemi, basit bir fetih anlatısından ziyade, dönüştürücü bir kültürel müzakere ve sentez dönemi olarak görülmelidir. Bu dönemde Fars kültürel normları, estetik, edebi ve idari çerçeveyi sağlayarak Selçuklu imparatorluk anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelirken, Türk liderliği de askeri güç ve siyasi otoriteye katkıda bulunmuştur. Bu ortak yaşama dayalı ilişki, Selçuklular tarafından atılan kültürel temeller üzerine inşa edilen Moğol İlhanlılar ve Osmanlılar gibi daha sonraki İslam imparatorlukları için bir emsal teşkil etmiştir. Nihayetinde Selçuklular, aynı anda hem liderlik açısından Türk, hem kültürel açıdan Fars, hem de manevi yönelim açısından İslami olan bir İslam medeniyetinin geliştirilmesinde merkezi bir rol oynamışlardır. Bu dönemin kalıcı mirası, yüzyıllar boyunca Orta Doğu'nun siyasi ve kültürel kimliğini yeniden şekillendiren geleneklerin sofistike karışımında yatmaktadır. Selçuklu dünyasındaki Türk ve Fars unsurlar bir araya gelerek, birbirine zıt olmaktan ziyade son derece uyumlu, uyarlanabilir ve etkili bir yönetim ve kültür modeli oluşturmuştur.

Selçuklu döneminin tarihsel kayıtları aynı zamanda köklü kültürel sentez süreçlerini ve bu dinamikler içinde elit figürlerin önemli, ancak genellikle yeterince temsil edilmeyen katkılarını da ortaya koymaktadır. Özellikle mimari ve hayırseverlik alanlarındaki himayeleri sayesinde, Selçukluların Fars gelenekleriyle ve Orta Çağ İran'ının gelişen sosyo-politik dokusuyla olan ilişkisine dair daha geniş bir anlayış daha keskin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Altuncan Hatun ve Arslan Hatun'un hayır işlerinden Terken Hatun'un iddialı siyasi ve mimari müdahalelerine kadar, İran Selçuklularının Anadolu kamusal yaşamının, kentsel mekânın ve hanedan meşruiyetinin şekillenmesinde etkili aktörler olduğu açıktır.

Türk kökenlerine ve göçebe miraslarına rağmen Selçuklular Fars dili, sanatı ve mimari formlarının benimsenmesi ve teşvik edilmesinde aktif rol oynamışlardır. İdari yazışmalarda, edebi himayede ve dini bağışlarda Farsçanın yaygın kullanımı ve Fars kâtiplerin, âlimlerin ve mimarların tutulması, Selçukluların prestijli ve köklü Fars kültürel modeline doğru bilinçli bir yönelime işaret etmektedir. Bu geçiş sadece yüzeysel bir sahiplenme meselesi olmayıp, Fars-İslam medeniyetinin sağladığı

siyasi meşruiyet ve sembolik sermaye ile stratejik bir uyum anlamına geliyordu. Selçuklu toplumunun mimari himayesi çoğu zaman bu kültürel yakınlığı yansıtmış ve pekiştirmiştir. Yaptırdıkları okullar, camiler, kervansaraylar ve su altyapıları münferit dindarlık eylemleri değil, kökleri Fars şehirciliği ve yurttaşlık etiğine dayanan daha geniş bir kültürel gramerin parçasıydı. Bu yapılarda genellikle Horasan mimari tipolojilerini içeriyor, Selçuklu üslubuna özgü karmaşık tuğla işçiliği ve sıva tekniklerini sergiliyor ve kitabelerde Kufî, Nesih ve Sülüs gibi Farsça kaligrafik yazıları kullanılıyordu. Çoğu durumda, bu projeler hem faydacı hem de sembolik işlevlere hizmet etmiştir: halka hizmet sunarken, haminin adını ve statüsünü kutsal ve sivil peyzajın içine yerleştirmiştir. Mehd-i Irak, Melik (Bemanad) Hatun ve Zeytun Hatun gibi şahsiyetlerin medreseler ve dini külliyeler ile olan kalıcı bağları, Farsça ilim, hayırseverlik (Vakıf) ve devlet adamlığı değerlerinin Selçuklu yönetimine entegre edildiğinin de bir göstergesidir.

Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, farklı eserlerden yararlanılması durumunda atıf yapıldığını ve kullanılan verilerin doğruluğunun teyit edildiğini beyan ederim. Makalede yer alan tüm çalışmalar (araştırma, analiz, yazım) yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder. Bu çalışma için herhangi bir kurumdan ya da projeden finansal destek alınmamıştır. Makale yalnızca literatür ve arşiv belgelerine dayalı olup, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Amirahmadian, B. (2024). Cultural ties between Iranians and the Turkic peoples in historic Central Asia. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, 7(2). <https://doi.org/10.22059/jices.2025.372558.1064>.
- Bakır, A., & Altungök, A. (2016). Erken Ortaçağlarda Tebriz. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 63-99. <https://doi.org/10.18513/egetid.185916>.
- Bayram, M. (1989, 15–17 Mayıs). Selçuklular zamanında Malatya’da ilmî ve kültürel faaliyetler ve siyasi boyutları. *Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. Malatya.
- Beyzâvî, N. (1934). *Nizâmü’l-tevârih* (Ed. B. M. Kerîmî,). Şirket-i Matba‘a-i Ferhûmend ve İkbâl u ‘İlmî.
- Bosworth, C. E. (2007). *Historic cities of the Islamic world*. EI Reference Guides.
- Boyle, J. (1968). *The Cambridge history of Iran* (C. 5). Cambridge University Press.

- Canby, S., Beyazit, D., Rugiadi, M., & Peacock, A. (2016). *Court and cosmos: The great age of the Seljuqs*. Metropolitan Museum of Art.
- Cavendish, M. (2006). *Peoples of Western Asia*. Marshall Cavendish Corporation.
- Daneshjoo, H., Abbasi, J., & Delrish, B. (2019). The role of court women in religious politics (Seljuk, Khwarazmshahi, and Ilkhani). *Tarikh*, 13(51), 36–54. <https://www.magiran.com/p2006406>.
- Durand-Guédy, D. (2007). Rāvandī, the Seljuk court at Konya and the Persianisation of Anatolian cities, in: Gary Leiser, dir., *Mésogeios numéro spécial : Les Seldjoukides d'Anatolie*, 25-6, pp. 157-170.”, *Abstracta Iranica*, 28. <https://doi.org/10.4000/abstractairanica.17442>.
- Ehsani, M. (1997). *Seven thousand years of metalwork in Iran* (2. bs). Elmi-Farhangi.
- Farokhzad, P. (2002). *Dünden bugüne İran'ın etkili kadınlarının performansı*. Ghatreh.
- Genç, V. (2024). The cultural impact of the Persian language in and around Bidlis. *Iranian Studies*, 57. <https://doi.org/10.1017/irm.2023.61>.
- Gleave, R. (2011). Selçuklu Döneminde Şii Fiqhi: Gayrimeşru Bir Devlette İsyân Ve Kamu Düzeni. In C. Lange, & S. Mecit, *Selçuklular: Siyaset, Toplum, Kültür* (ss. 281-313). Edinburgh University Press.
- Godard, A. (1992). *The art of Iran* (C. 4, 2. bs.). Islamic Research Foundation of Astane Quds Razavi.
- Godard, A. (1998). *Iranian art*. Beheshti University Press.
- Golestan, M., Zavieh, S., & Rahmani, M. (2016). Iranian elites' cultural hegemony during the Seljuk and its influence on the art of metalworking. *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 6. <https://doi.org/10.7456/1060AGSE/039>.
- Gömeç, S. Y., Ünal, S., & Çelikkilek, A. M. (2023). Oğuz Kağan Destanı'na göre bazı İran ve Horasan şehirleri. *International Journal of Social Sciences*, 7(1), 150–194.
- Green, N. (2019a). *The Persianate world: The frontiers of a Eurasian lingua franca*. University of California Press.
- Green, N. (2019b). The frontiers of the Persianate world. İçinde N. Green (Ed.), *The Persianate world: The frontiers of a Eurasian lingua franca* (s. 1–30). University of California Press.
- Grousset, R. (1988). *The empire of the steppes*. Rutgers University Press.
- Hamadani, R. (2010). *Câmi 'u 't-Tevârih*. The Written Heritage Research Institute.
- Hosseini, A., & Zavar, N. (2024). Empire builders: Tracing the urban footprints of Seljuk women from Khorasan to Anatolia. *ITU A/Z Journal of the Faculty of Architecture*, 21(3). <https://doi.org/10.58278/0.2024.69>.
- Hutt, H., & Harrow, L. (1978). *Iran 1 & 2*. Scorpion Publications.
- İbnü'l-Cevzî, A. (1991). *Muntazam fî târih al-mulûk wa 'l-umam* (C. 10). Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esir, A. (1972). *El-Kâmil fî 't-Tarih* (Çev. A. Hashemi Haeri). Kotob-e Iran.
- Jafari, J. (1959). *History of Yazd* (Ed. I. Afshar). Bungah-i Tarjumah va Nashr-i Kitab.
- Kaşgarlı, M. (1996). *Dîvânü Lugâti 't-Türk*. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Kaymaz, N. (1964). Anadolu Selçuklu Devleti'nin inhitatında idare mekanizmasının rolü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 91–155. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000279.
- Khanbagi, A. (2016). Champions of the Persian language: The Mongols or the Turks? İçinde B. Nicola & C. Melville (Ed.), *The Mongols' Middle East: Continuity and transformation in Ilkhanid Iran*. Brill.

- Lambton, A. K. S. (1993). *Continuity and change in medieval Persia*. State University of New York Press.
- Lange, C., & Mecit, S. (2025) *Selçuklular, Siyaset, Toplum, Kültür*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lar, A., & Moradi, A. (2017). Aesthetical study of patterns and forms in the metalworks during Seljuk dynasty. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3). <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i3.946>.
- Metin, T. (2014). The impact of city formation in Great Seljuks on the city culture of Anatolian Seljuks. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26.
- Muratoğlu, S. (2023). *Selçuklu hâkimiyetindeki etnik unsurlar* (Kayıt No 10365142). [Yayımlanmamış Doktora tezi, Ordu Üniversitesi]., Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mustawfi, H. (1960). *Târîh-i guzîde* (Ed. A. Navai). Amirkabir.
- Norouzi, S. (2017). Iranian enamels (Minakary) history. *Arts and Social Science Journal*, 8(4). <https://doi.org/10.4172/2151-6200.1000299>.
- Peacock, A. C. S. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh University Press.
- Peacock, A. C. S. (2019). *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*. Cambridge University Press.
- Petersen, A. (2002). *Dictionary of Islamic architecture*. Routledge.
- Schroeder, E. (1977). The Seljuk period. İçinde *A survey of Persian art from prehistoric times to the present* (C. 3). Soroush Press.
- Shahbazi, E., & Booth-Clibborn, G. (2001). *The splendour of Iran* (C. 3). Booth-Clibborn Editions.
- Spuler, B. (2014). *Iran in the early Islamic period: Politics, culture, administration and public life between the Arab and the Seljuk conquests*. Brill.
- Yazdani, Z., Jafari, M., & Hussienjanzadeh, F. (2017). Role of Seljuk Turks in evolution of Arabic and Persian languages. *International Journal of Scientific Study*, 5(4). <https://doi.org/10.17354/ijssl/2017/50>.
- Zamani Mahjoub, H. (2013). *Robat-hā-ye Māvārā' al-Nahr* [Caravanserais of Transoxiana]. *Tārîkh-e Eslām [History of Islam]*, 14(4), 183–204. <https://sid.ir/paper/99392/en>.
- Zavieh, S., & Moradi, A. (2017). Studying Seljuk metalworking by relying on Victoria D. Alexander's approach. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 22(1). <https://doi.org/10.22059/jfava.2017.61012>.

Extended Abstract

The Seljuk Empire occupies a distinctive place in the history of the medieval Islamic world as a political formation in which a Turkic dynasty became a principal custodian and transmitter of Persian cultural, administrative, and philosophical ideals. Scholars have long debated whether this transformation represented a pragmatic strategy for imperial consolidation or an authentic civilizational assimilation. This study argues that the Persianization of Seljuk imperial culture must be understood not merely as a superficial adoption of bureaucratic practices but as a deep structural integration of a pre-existing Iranian normative worldview, rooted in Sassanian and early Islamic Abbasid legacies, into the ethos of a Turkic ruling institution. By examining the evolution of imperial court culture, models of governance, literary production, and urban architectural aesthetics, this article demonstrates the extent to which Seljuk rule preserved, reconfigured, and disseminated Persian identity in territories extending from Khurasan to Anatolia. Central to this process

was the Iranshahr worldview, a concept historically tied to pre-Islamic imperial cosmology but continually reshaped through Islamic scholarship and bureaucratic practice. Iranshahr, in the Seljuk period, functioned not as a nostalgic evocation of ancient monarchy but as a living ideological frame that structured perceptions of territorial sovereignty, political legitimacy, and social hierarchy. Persian administrators and scholars were instrumental in preserving and transmitting this worldview, adapting it to fit new Turkic dynastic structures while ensuring continuity with long-standing Iranian traditions of governance. The Seljuk embrace of Persian norms was therefore not simply opportunistic; it constituted a deliberate appropriation of an established civilizational model capable of producing coherence across a heterogeneous imperial space. A fundamental domain in which Persian influence became systematized was the administrative sphere. The Seljuks inherited from the Abbasids a pre-existing Persian bureaucratic class, comprised largely of families trained in chancery sciences, Islamic jurisprudence, taxation, and land administration. Figures such as Nizam al-Mulk personified the merger between Turkic sovereignty and Persian administrative rationality. His treatise, *Siyasatnama*, not only codified procedures of administration but also articulated imperial ethics grounded in Persianized Islamic political philosophy. The Seljuk chancery used Persian as its official language, illustrating how linguistic preference operated not only as a tool of communication but also as a symbolic marker of cultural authority. Persian, already associated with sophisticated literary and political expression, became the language through which the Seljuks justified their sovereignty, developed ideological legitimacy, and communicated imperial directives. This linguistic transformation coincided with a literary renaissance that reached unprecedented institutionalization under Seljuk patronage. Persian became not just a bureaucratic medium but an intellectual arena in which poetry, historiography, and philosophical discourse flourished. Seljuk courts supported poets, astronomers, theologians, physicians, and chroniclers, encouraging them to write in Persian and to embed Turkic rulers within longstanding Iranian literary traditions. Court panegyrics transformed Seljuk sultans into heirs to the ancient Iranian concept of divine kingship (*farr-i izadi*), effectively assimilating them into a moral and cosmological register with deep Persian precedents. Historians framed Seljuk military successes using motifs drawn from Ferdowsi's *Shahnameh*, thereby recasting Turkic expansion not as a foreign intrusion but as a restoration of rightful order over Iranian lands. The Seljuk adoption of Persian culture extended beyond literary patronage into visual forms of imperial expression. Architectural programs across Iran, Iraq, and later Anatolia reproduced spatial hierarchies and aesthetic patterns that had emerged under the Abbasids and, before them, under Sassanian influence. Urban institutions such as madrasas were monumentalized in forms that reflected Persian design principles: axial symmetry, geometric proportioning, glazed tile artistry, and monumental entry portals. Through such architectural standardization, Persian cultural presence became literally inscribed into the landscape. Cities such as Nishapur, Isfahan, Rayy, and later Konya became centers of Persian learning and artistry, despite their ethnically plural populations. Education was another vehicle through which Persian cultural transmission was sustained. The Nizamiyya madrasas, founded initially under the Seljuks, developed into institutionalized

networks through which Persian-speaking scholars disseminated legal doctrines, philosophical knowledge, and adab literature. These institutions trained bureaucrats, judges, theologians, and court advisers not only in Islamic knowledge but in Persian moral sensibility. The madrasa curriculum imparted court etiquette, bureaucratic writing style, literary referents, and historical consciousness grounded in Persian models of kingship and statecraft. Thus, the Seljuk state did not merely preserve Persian culture; it reformulated it into a portable pedagogical system capable of reproducing administrative elites across vast imperial regions. From an anthropological perspective, the Seljuks enacted a deliberate cultural negotiation in which Turkish leadership and Persian intellectual authority operated synergistically rather than competitively. The military elite remained primarily of Turkic origin; they defined imperial expansion, maintained cavalry dominance, and occupied the upper levels of the sipahi hierarchy. Yet their political legitimacy depended on alignment with Persian norms of court gentility, ethical conduct, and bureaucratic sophistication. Persian scholars legitimized rulers, composed victory narratives, and codified imperial organization. In this sense, Persian culture provided the Seljuk Empire not only with ideological vocabulary but with epistemological infrastructure for governance. Anthropological inquiry, therefore, reveals that Seljuk Persianization was not a unidirectional assimilation of the conqueror into the conquered; rather, it constituted a reciprocal transformation in which Persian cultural frameworks themselves were reconfigured. The Iranshahr worldview refashioned under Seljuk rule was no longer centered exclusively on Iranian ethnicity, but on an imperial cosmopolitan identity merging Turkic political sovereignty, Sunni orthodoxy, and Persian cultural leadership. The Seljuk era thereby introduced a new imperial anthropology wherein belonging within the Persianate sphere was defined by participation in cultural performance, linguistic fluency, bureaucratic literacy, and literary production, rather than by ethnic lineage. The sociological implications of this development extended well beyond the Seljuk period. The model of Persianate imperial culture later influenced the Ayyubids, Ilkhanids, Timurids, and Ottomans, and even shaped the administrative structures of Mughal India. The Seljuks acted as transmission agents, transporting Persian norms westward into Anatolia, where Persian remained dominant in the courts of the Rum Seljuks and early Ottoman administrations. In Anatolia, the Persianization process encountered Byzantine, Armenian, and Arab influences, producing cultural syncretism evident in aesthetic motifs, institutional formation, and early Ottoman historiographical style. Persian became a transregional language of elite communication and intellectual discourse, attaining a level of prestige unmatched anywhere outside the Iranian plateau. This article also challenges theoretical assumptions that cultural dominance flows from military superiority. The Seljuk case demonstrates the opposite: the militarily dominant group integrated into the cultural structure of those they ruled, willingly relinquishing cultural primacy while retaining political control. This dynamic undermines simplistic models of cultural hegemony and suggests a layered and negotiated imperial identity formation. Persian cultural ascendancy under Seljuk patronage was sustained not through coercion, but through institutionalization, symbolic legitimacy, and intellectual prestige. Persian served as an

aspirational language: mastery of it conferred political legitimacy and elevated social status. Such prestige produced voluntary adoption rather than enforced assimilation. Furthermore, Persian cultural absorption should be interpreted within a *longue-durée* historical continuum. Sassanian statecraft, built upon bureaucratic specialization and symbolic kingship, significantly shaped early Islamic imperial organization. The Abbasids institutionalized these practices, Arabicizing them while retaining Persian structural logic. The Seljuks inherited this system and Persianized it further, infusing it with Turkic military structures. Thus, across centuries, Persian imperial culture traveled through multiple ethno-political carriers. In each period, its content shifted while its underlying structural principles persisted. The Seljuk period represents a critical inflection point where Persian imperial norms became fully fused with Turkic political institutions, allowing subsequent empires to inherit a hybrid model without experiencing the initial ruptures of cultural transformation. This extended analysis provides three core findings. First, Persian cultural reconfiguration under the Seljuks was institutionally grounded rather than incidental; it formed the backbone of administrative governance and intellectual identity. Second, Persianization was not a passive cultural survival but an active imperial strategy that enabled the Seljuks to stabilize territories, legitimize authority, and cultivate transregional identity. Third, the Seljuk era reshaped Persian culture itself, transforming its ethnic exclusivity into a cosmopolitan imperial ideology accessible beyond Iran. Viewed through anthropological theory, this transformation exemplifies how imperial cultures evolve not through suppression of local traditions but by adopting high-prestige cultural systems capable of producing administrative continuity and symbolic legitimacy. Through the Seljuk lens, Persian civilization emerges not as a static legacy but as a dynamic process negotiated across ethnic boundaries, political regimes, and geographic expansions. Ultimately, the Seljuk Empire represents a pivotal historical moment in which a Turkic dynasty became the principal agent of Persian cultural expansion. Rather than diminishing Persian tradition, Seljuk rule preserved and disseminated it across new frontiers. The intertwined relationship between Turkic military authority and Persian intellectual leadership generated a civilizational fusion that shaped subsequent Islamic political thought, literary production, architectural expression, and administrative rationality. The Seljuk period thus stands at the core of the Persianate ecumene, defining an enduring imperial template that transcended ethnic identity and reshaped the cultural landscape of the medieval Islamic world.